TARIXIY ROMANLARDA BADIIY PSIXOLOGIZM VA QAHRAMON RUHIYATI POETIKASI

Sultonova Sevara
Qoraqalpoq dav universiteti
Adabiyotshunoslik (O'zbek adabiyoti)
yo'nalishi 2-kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24202633

Annotatsiya. Mazkur tezisda mustaqillik davri o'zbek tarixiy romanlarida badiiy psixologizmning nazariy-estetik asoslari, uning janr xususiyatlariga ta'siri hamda qahramonlar ruhiyatini tasvirlashning poetik vositalari chuqur va atroflicha tadqiq etilgan. Tarixiy shaxslar (Zahiriddin Muhammad Bobur, Humoyun Mirzo, Gavharshodbegim, Mirzo Ulug'bek) obrazlarini yaratishda psixologik tahlil, ichki monolog, ong oqimi, retrospeksiya, dialogik munosabatlar hamda tarixiy fakt bilan badiiy to'qima mutanosibligi masalalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Badiiy psixologizm, tarixiy roman, ruhiy evolyutsiya, ichki monolog, ong oqimi, badiiy to'qima, milliy ruhiyat, retrospeksiya, psixologik peyzaj.

KIRISH

Jahon adabiyotshunosligi taraqqiyotining bugungi bosqichida badiiy tafakkur markazida turgan inson shaxsiyati, uning murakkab ruhiy dunyosi, ziddiyatli ichki intilishlari va ma'naviy-axloqiy qiyofasini teran tahlil etish yetakchi ilmiy tamoyillardan biriga aylandi. Badiiy asarning estetik qimmati, uning adabiy jarayondagi o'rni va umrboqiyligi, eng avvalo, qahramonlar xarakteridagi psixologizmning nechog'li chuqur, ishonarli, badiiy mantiq talablariga mos holda aks ettirilganligi bilan o'lchanadi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy o'zlikni anglash, ko'p asrlik boy tariximizni xolis, yangicha tafakkur mezonlari asosida qayta baholash ehtiyoji yuzaga keldi. Bu davrda o'zbek romanchiligida, xususan, tarixiy nasrda tub burilish sodir bo'ldi. Sho'ro mafkurasi hukmronlik qilgan davrlarda tarixiy shaxslar ko'pincha sinfiy kurash qoliplariga solinib, ularning ichki dunyosi, ruhiy fojialari, insoniy fazilatlari hamda ojizliklari biryoqlama, cheklangan tarzda yoritilar edi. Mustaqillik yillari adabiy jarayonida esa yozuvchilar voqealarni shunchaki xronologik bayon qilish (solnoma uslubi)dan voz kechib, tarixiy shaxs konsepsiyasiga insonparvarlik nuqtai nazaridan yondashishga, qahramonning qalb tubidagi tug'yonlarni kashf etishga ustuvor e'tibor qarata boshladilar.

ASOSIY QISM: TARIXIY ROMANLARDA PSIXOLOGIK TAHLILNING POETIK MEXANIZMLARI.

Tarixiy romanlarda psixologizm muammosining tadqiq etilishi va uning nazariy asoslari bir qator muhim yo'nalishlar va poetik mexanizmlar orqali ochib beriladi:

Ichki monolog va subyektiv kechinmalar poetikasi: Qahramonning o'z vijdoni bilan yuzma-yuz qolgan pallasidagi eng maxfiy iqrorlari, qaror qabul qilish onidagi dramatik iztiroblari ichki monolog va ong oqimi vositalarida yorqin namoyon bo'ladi. Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar", "Avlodlar dovoni", Gavharshodbegim obrazi markazlashgan "Ona lochin nigohi" hamda Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanlarida tarixiy shaxslarning taxtdan ayrilish, xiyonat va ilm-fan ziddiyatlari girdobidagi ruhiy kolliziyalari ularning ichki nutqi va ong oqimi orqali fojiaviy darajada ochib berilgan.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tarixiy fakt va badiiy to‘qimaning sintezi: Tarixiy romanda badiiy to‘qima faktni inkor etmaydi, balki uning ichidagi qalbni, ruhiy nafasni va insoniy motivatsiyani kashf qilishga xizmat qiladi. Arxiv hujjatlari va solnomalardagi “oq dog‘lar” badiiy to‘qima orqali inson ruhiyati bilan to‘ldirilib, quruq tarixiy sanalar tirik insoniy fojiaga aylantiriladi. To‘qima va fakt mutanosibligi asarning ishonchliligini ta’minlaydi.

Mustaqillik davri o‘zbek tarixiy romanlarida badiiy psixologizm masalasi shunchaki uslubiy shakl yoki ifoda vositasi emas, balki asarning g‘oyaviy-estetik qimmatini, inson konsepsiyasini va milliy xarakter mantig‘ini belgilab beruvchi bosh fundamental omil sifatida namoyon bo‘ladi. Sho‘ro mafkurasi hukmronlik qilgan davrlarda tarixiy shaxslar ko‘pincha sinfiy kurash qoliplariga solinib, ularning ichki dunyosi va ruhiy fojialari cheklangan tarzda yoritilgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida adiblar voqealarni xronologik bayon qilishdan voz kechib, tarixiy shaxs konsepsiyasiga insonparvarlik nuqtai nazaridan yondasha boshladilar. Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar”, “Avlodlar dovoni”, “Ona lochin nigohi” hamda Odil Yoqubovning “Ulug‘bek xazinasi” kabi yirik asarlarida Zahiriddin Muhammad Bobur, Humoyun Mirzo, Gavharshodbegim va Mirzo Ulug‘bek kabi siymolarning taxtdan ayrilish, xiyonat hamda ilm-fan ziddiyatlari girdobidagi ruhiy kolliziyalari ichki monolog va ong oqimi vositalarida ochib berilgan.

Tarixiy romanlarda psixologik tahlilning ta’sirchanligini ta’minlashda retrospeksiya, tush ko‘rish holatlari, psixologik peyzaj va lirik chekinishlar kabi kompozitsion vositalar muhim o‘rin tutadi. Arxiv hujjatlari va solnomalardagi “oq dog‘lar” badiiy to‘qima orqali inson ruhiyati bilan to‘ldirilib, quruq tarixiy sanalar tirik insoniy fojiaga aylantiriladi hamda fakt va to‘qima mutanosibligi asarning ishonchliligini ta’minlaydi. Qahramonlar bir qolipdagi o‘zgarmas timsollar sifatida emas, balki hayotiy sinovlar va xiyonatlar silsilasida ruhan toblanib, ma’naviy kamolotga erishadigan dinamik xarakterlar sifatida gavdalanib, Boburning mutafakkir shoir va adolatparvar shoh darajasiga yetishi katarsis (ruhiy poklanish) qonuniyatlari asosida yoritiladi. Shuningdek, xalq ommasining ruhiy kayfiyati va ijtimoiy psixologizm jamoaviy ong darajasida ifodalanib, qahramonlar dardi va ommaviy ruhiyat uyg‘unlashganda asar chinakam xalqchillik va polifonik quvvat kasb etadi.

Xarakter evolyutsiyasi va katarsis (ruhiy poklanish) jarayoni: Tarixiy shaxslar bir qolipdagi o‘zgarmas timsollar sifatida emas, balki hayotiy sinovlar, kulfatlar va xiyonatlar silsilasida ruhan toblanib, ma’naviy kamolotga erishadigan dinamik xarakterlar sifatida gavdalanadi. Masalan, Boburning yoshlikdagi g‘ururli shahzodadan mutafakkir shoir va adolatparvar shoh darajasiga yetishi, Humoyunning og‘ir sinovlar natijasida qat’iyatli hukmdorga aylanishi, Gavharshodbegimning qudratli malikadan fojiaviy onaga evrilishi aynan ruhiy toblanish qonuniyatlari asosida yoritiladi.

Kompozitsion vositalar va psixologik peyzajning roli: Retrospeksiya (o‘tmishga qaytish), tush ko‘rish holatlari, psixologik peyzaj (tabiat manzarasining qahramon ko‘ngil ob-havosiga hamohangligi) hamda lirik chekinishlar shaxsning botiniy dunyosini kengaytirishga, shaxsiy fojiani umuminsoniy darajaga ko‘tarishga xizmat qiladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik davri o‘zbek tarixiy romanlarida badiiy psixologizm inson mohiyatini kashf etishning universal mezoni sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramon ruhiyatini teran, haqqoniy va badiiy mukammal tasvirlash orqali tarixiy asarlar o‘tmish saboqlari vositasida zamondoshlarimizni ma’naviy kamolotga yetaklovchi qudratli estetik kuchga aylanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ginzburg L. Ya. O psixologicheskoy proze. – Moskva: Intellekt, 2020.
2. Qo'shjonov M. Mahorat saboqlari va xarakter mantig'i. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 2018.
3. Qodirov P. Yulduzli tunlar. Tarixiy roman. – Toshkent: Sharq, 2018.
4. Qodirov P. Avlodlar dovoni. Tarixiy roman. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
5. Yoqubov O. Ulug'bek xazinasi. Tarixiy roman. – Toshkent, 2019.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.